

Alla Bołotnikowa

doktor, docent katedry filologii obcej i lingwistyki stosowanej
Narodowy Uniwersytet Techniczny w Połtawie
imienia Juria Kondratiuka

Monika Lotosz

lektor języka polskiego
Ośrodek Rozwoju Polskiej Edukacji za Granicą,
Związek Polaków w Armenii «Polonia»

KATEGORIA GRZECZNOŚCI

W ASPEKCIE KOMUNIKACJI MIĘDZYNARODOWEJ

Adnotacja. Artykuł opisuje kategorię grzeczności w zakresie komunikacji międzynarodowej. Udowodniono, że uprzejmość to jest kategoria komunikacyjno-pragmatyczna, mająca na celu regulowanie komunikacją i promowania harmonijnych, przyjaznych stosunków za pomocą poszczególnych jednostek językowych. Też zostały opisane cechy komunikacyjno-pragmatycznej kategorii grzeczności. Ustalono, że grzeczność realizowana jest poprzez złożony system strategii i taktyk, mających na celu osiągnięcie efektywnej komunikacji. Podkreślono specyfikę narodowo-kulturową kategorii grzeczności.

Słowa kluczowe: kategoria grzeczności, komunikacja międzynarodowa, strategia komunikacyjna, taktyka komunikacyjna, wskaźniki językowe.

Болотнікова Алла Петрівна

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземної філології та перекладу
Полтавського національного технічного університету
імені Юрія Кондратюка

Лотош Моніка

лектор польської мови

КАТЕГОРІЯ ВВІЧЛИВОСТІ В АСПЕКТІ МІЖНАРОДНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Анотація. У статті описано категорію ввічливості з погляду міжнародної комунікації. Доведено, що ввічливість – це комунікативно-прагматична категорія, покликана регулювати процес спілкування й сприяти формуванню гармонійних, доброзичливих та паритетних взаємин за допомогою конкретних мовних одиниць. З’ясовано особливості комунікативно-прагматичної категорії ввічливості. Установлено, що ввічливість реалізується через складну систему стратегій і тактик, спрямованих на досягнення ефективного спілкування. Окреслено національно-культурну специфіку категорії ввічливості.

Ключові слова: категорія ввічливості, міжнародна комунікація, комунікативна стратегія, комунікативна тактика, мовні індикатори.

Informacja wstępna. W dzisiejszym dynamicznym świecie kontakty przedstawiceli różnych kultur i języków stają się powszechne. Niekompetencja lub nieodpowiednie odtwarzanie norm zachowań werbalnych i niewerbalnych stwarza trudności, a także bariery w komunikacji między przedstawicielami różnych społeczeństw linguokulturowych i może doprowadzić do różnych odchyżeń komunikacyjnych. M.Gandhi zaznacza: „Trzy czwarte nieszczęść i nieporozumień na świecie zniknęłyby, gdybyśmy weszli w buty naszych przeciwników i zrozumieli ich punkt widzenia”. Czyli elementy narodowościowe mają duży wpływ na jednostki kodu językowego oraz na naturalny tok komunikacji [3; 21].

Uprzejmość zarówno werbalna jak i niewerbalna jest zjawiskiem powszechnym, która charakteryzuje się cechami etnicznymi oraz narodową swoistością. Badacze na materiale różnych języków (japoński, koreański, chiński, angielski, francuski, czeski, polski, rosyjski, ukraiński i inne) wskazują, że jest to uwarunkowane z jednej strony specyficznym charakterem klimatycznym, kontaktami

z innymi narodami, wpływem religii, poziomem rozwoju kulturalnego, etc., a z drugiej strony – „duszą narodu”, jego charakterem, temperamentem, mentalnością. Obecnie coraz częściej ludzie pracują w środowisku międzykulturowym, co stwarza sytuację, w której pracownicy wchodzą w skład zespołów międzynarodowych, gdzie każda z osób pochodzi z innego kraju. Różnice międzykulturowe nie występują jedynie między tak odległymi państwami jak Polska i Anglia, ale również pomiędzy krajami sąsiadującymi jak Polska i Ukraina.

Swoistość każdego narodu jest realizowana przede wszystkim w komunikacji. Skuteczność komunikacji zależy nie tylko od zdolności gramatycznie poprawnie mówić i korzystać z formuł etykiety językowej lecz od znajomości narodowo-kulturowej specyfiki zachowania werbalnego i niewerbalnego, norm społeczno-kulturowych też dominujących strategii i taktyk komunikacyjnych. Będąc elementem kultury narodowej, kategoria grzeczności (w szczególności gramatyczne indykatory zwracania się) wyróżnia się specyfiką narodową.

Analiza literatury. Grzeczność jest odzwierciedleniem mentalności narodowej. Jak słusznie twierdzi N. Żurawlowa: „Grzeczność jako ważny element kultury językowej odzwierciedla duchowy świat jego nosicieli” [6, c. 7]. Uprzejmość jako kategoria narodowo-kulturowa jest przedmiotem badań zarówno ukrainistów (M. Czowhaniuk, L. Gnatiuk, N. Hujwaniuk, O. Myroniuk, J. Skrypnyk, W. Szykaruk, M. Tełeki, N. Żurawlewa) jak i badaczy z innych krajów (W. Alpatow, A. Bielajew, N. Belunowa, R. Benakkio, A. Charcjarek, N. Formanowska, R. Huszcza, N. Karaban, T. Larina, M. Marcjanik, K. Ożóg, R. Ratmajer, M. Sifianou, K. Sikora, J. Sternin, A. Zemskaja, N. Zorychina-Nilsson).

Celem naszego badania jest identyfikacja i analiza indykatorów zwracania się w ukraińskiej, rosyjskiej, polskiej i angielskiej kulturach komunikacyjnych, a także opis metod i form nominacji odbiorcy z punktu widzenia pragmatyki.

Badaczka ukraińskiej etykiety językowej O. Myroniuk rozumie grzeczność jako „szacunek partnera po komunikacji, zachowywanie poczucia taktu, poprawności, miary”, „sztuka wyrażać poprzez zewnętrzne znaki ten wewnętrzny szacunek, który odczuwamy do odbiorcy” [9, c. 8]. O. Myroniuk podkreśla, że

uprzejme zachowanie „musi być szczerze i przyjazne”, a zasady jego realizacji „urzeczywistniają społeczny aspekt komunikacji” [9, c. 9] i stwierdza: środki werbalne umożliwiają „ustanowienie i utrzymywanie dystansu społecznego między rozmówcami, które różnią się w zależności od sytuacji” [9, c. 10]. Ciekawym jest rozmyślanie J. Sternina i Z. Popowej, że uprzejmość reprezentuje „złożone zjawisko społeczne i kulturowe, element świadomości komunikacyjnej członków narodowości „i wiąże się z uznaniem „twarzy” jako wyrazu indywidualnej samooceny” [10, c. 77], a przy analizie grzeczności jako kategorii narodowo-kulturowej warto brać pod uwagę „rodzaj kultury i strukturę relacji społecznych, kulturalne wartości, normy i reguły komunikacji” [8, c. 162].

Traktowanie kategorii grzeczności w różnych kulturach jest różne i to odbija się w języku i w mowie. T. Larina podkreśla, że „typ kultury wpływa na strukturę stosunków społecznych, wartości życiowych, norm i zasad zachowania komunikacyjnego” [8, c. 162]. W kulturach wschodnich, z ich wrodzoną złożoną hierarchią relacji społecznych grzeczność to jest okazywanie szacunku, uwielbienia i pokory [1], w kulturze anglo-amerykańskiej – szacunek w stosunku do odbiorcy [8, 14, 16], greckiej – wyraz troski, uwagi i szacunku z naciskiem na duchowe ciepło i przyjaźń [20], w polskiej – dobre zachowanie, bezinteresowna dobroć [18, 19]. W każdej kulturze jest swój koncept grzeczności. Różna treść danego konceptu ma swoje odzwierciedlenie w języku i komunikacji, wyraża się przez różne indykatory leksykalne, gramatyczne, funkcyjne, pragmatyczne oraz dyskursywne.

Opinia B. Frejzera, że grzeczność to koncepcja dynamiczna, która zmienia się w czasie, została uzupełniona przez T. Lariną, która zauważyła: „jest to również pojęcie o zmiennej liczbie elementów, które zmienia się w zależności od przynależności terytorialnej i kulturowej. Oprócz czasu na uprzejmość wpływa wektor przestrzenny” [8, c. 165]. Różne potraktowanie uprzejmości potwierdzają jej interpretacji w słownikach. Jej główna wartość jest obiektywizowana przez synonimy, które określają konkretne strategie i taktyki komunikacyjne, reprezentację narodowej tożsamości i cech społecznych sytuacji i zachowań komunikacji werbalnej rozmówców zgodnie z ich oczekiwaniami i kontekstem.

W „Etymologicznym słowniku języka ukraińskiego” *ввічливість* to „pochodzące od formacji (u wicz) „rzeczywiście, w oczy” ... być może pierwotnie oznaczało „ten, kto (zawsze) przed oczyma z dalszym rozwojem semantycznym „łagodny, przyjazny, zapobiegawczy” [5, c. 14]. Jak zauważa M. Belous, „podstawową funkcją wielu znaków etykiety językowej jest demonstrowanie pokoju, zgodności, braku wrogości, agresji poprzez pogląd. Komunikując (witając, żegnając, prosząc o coś, dziękując, zapraszając ets), rozmówcy patrzą sobie w oczy” [4, c. 21].

Co ważne, pochodzenie i znaczenie uprzejmości różni się nawet w językach bliskich. Zatem w etymologicznym słowniku M. Fasmera, słowa *вежливо*, *вежливый* i *вежливость* pochodzą od prasłowiańskiego **vědja*, które w starożytnym języku zmieniło się na *въжа* „dośwaidczony, mądry człowiek” [11, c. 285]. Polski przymiotnik *grzeczny* został utworzony od „*ku rzeczy*” („*do rzeczy*”) ze względu na proces fonetyczny. W „Słowniku etymologicznym języka polskiego” A. Bruknera rzeczownik *rzecz* (od czasownika *rzec* („*ja rzekę*”) pierwotnie oznacza „mowę, słowo”, a później – „rzecz przedmiot”: „co k rzeczy jest lub do rzeczy (nie od rzeczy), nazywamy grzecznym lub dorzecznym” [15, s. 65]. To też potwierdza „Mały Słownik zaginionej polszczyzny”: wyrażenie „krzecznie” oznacza „właściwie, stosownie” („na temat, z sensem, słusznie, dobrze”) [17, s. 112]. Czyli w języku ukraińskim *ввічливий* – „ten, który patrzy w oczy”, w języku rosyjskim – „ten, kto ma wiedzę”, w polskim – „ten, kto mówi, rzecze”.

M. Krongauz podkreśla, że „pod koniec XX – na początku XXI wieku strategię zachowań grzecznościowych ulegają zmianom, które w dużej mierze wynikają z tradycji europejskich i amerykańskich. Dotyczy to zasad postępowania (na przykład, kiedy i z kim się witać) oraz wyboru konkretnego środka językowego” [7, c. 26]. W przypadku komunikacji „niższy” - „wyższy”, gdy wtrącanie w sferę prywatną odbiorcy jest konieczna, posługują się pytaniami typu: *Czy mógłby mi Pan pomóc? Чи не могли б Ви мені допомогти?/ Чи не міг би мені пан допомогти? Не могли бы Вы мне помочь? Can you help me?* W językach ukraińskim i rosyjskim jest poszerzone przedstawienie prezydentów, posłów, premierów w modelu zachodnim: *Пане Володимире Гройсман, Пані Юліє Тимошенко*. Pod

wpływem innych kultur językowych zmieniają się zwracania do odbiorcy w komunikacji oficjalnej „równy” - „równy” lub „wyższy” - „niższy”. Oprócz formuły *Pan / Pani + czasownik 2 os.*, używane równolegle *vocativus imię + czasownik 2 os. Pani Heleno, niech Pani napisze sprawozdanie.* Na poziomie „niższy” - „wyższy” w językach ukraińskim i polskim optymalnym jest *vocativus Pan / Pani + tytulatura: Pani Dyrektor, czy mogę umówić się z Panią Dyrektorem o spotkanie w przyszły wtorek? Пане директоре, чи можу домовитися з Вами про зустріч на наступному тижні?*, w rosyjskim – *imię+patronim: Уважаемый Николай Степанович, могу я с Вами договориться о встрече?*

Zwracając się do kogoś, zwłaszcza w sytuacji komunikacji międzykulturowej, nadawca musi zawsze pamiętać, że jednym z głównych warunków osiągnięcia sukcesu i skuteczności komunikacji jest „zachowanie twarzy” odbiorcy [14]. Definicja roli form adresatywnych jako jednego ze środków ustanowienia warunków ramowych komunikacji, czyli stworzenia pozytywnego klimatu komunikacyjnego w danej sytuacji komunikacyjnej, jest uważana za bardzo ważną.

Symetryczne proporcje kontaktów w ukraińskiej, rosyjskiej, polskiej i angielskiej kulturach komunikacyjnych to przede wszystkim takie relacje między nadawcą a odbiorcą, które sygnalizują ich pragmatyczną równość. Według M. Marcjanik „zwracanie się *per ty* jest rodzajem dwustronnej zgody na wtargnięcie w prywatne (osobiste) terytorium innej osoby” [18, s. 36].

Formy adresatywne *pan / pani* w językach ukraińskim i polskim, *Bu (Бы)* w językach ukraińskim i rosyjskim oznacza nie tylko formę *nie-Ty*, ale uświadomienie, że odbiorca nie jest krewnym, przyjacielem, bliską osobą nadawcy. W takiej sytuacji nadawcę a odbiorcę rozdziela status społeczny, wiek, płeć etc. Zaś w języku angielskim istnieje tylko zaimek *you*, który odpowiada formie *nie-Ty*, co wskazuje na dotrzymanie dystansu w komunikacji.

Podczas aktu komunikacyjnego nadawca zawsze ma problem wyboru formy językowej, która byłaby najbardziej odpowiednia w wyrażeniu go intencji. Formy adresatywne nie są tworzone coraz, lecz muszą być znane przez nadawcę i odbiorcę (szczególnie w zakresie komunikacji międzynarodowej). Znajomość zasad i norm

wyboru form adresatywnych jest obowiązkowa, odwrotnie prowadzi nadawcę do „porażki”.

Rosyjska badaczka A.G. Balakaj zauważa, że „Rosjanie odczuwają pewien dyskomfort podczas zwracania się do nieznanym. Naukowcy, pisarze i obcokrajowcy, którzy opanowali rosyjską etykietę językową, zwracają na to uwagę” [2, s. 85], podczas gdy w ukraińskiej, polskiej i angielskiej kulturach komunikacyjnych mamy formę *пан/пані, pan/pani, Mr, Ms*.

Grzeczna forma w języku polskim *Pan / Pani: Panie kierowco, tu parkować nie wolno. Panie Franciszku, Pielęgnacja samochodu. Pani Kowalska, proszę o pozamykaniu okna* wymagają po sobie czasowników formy trzeciej osoby liczby pojedynczej lub mnogiej: *Czego Państwo szukają? Czego Pan (Pani) potrzebuje?*

W języku polskim zwracanie się do adresata, używając czasownika w postaci drugiej osoby liczby mnogiej, jest niedopuszczalne. Polacy traktują taką formę za niezbyt uprzejmą, dlatego z reguły ją unikają. To najczęstszy błąd, który popełniają Ukraińcy, Rosjanie, Białorusinie, którzy znajdują się w środowisku polskojęzycznym. W rosyjskiej etykiecie językowej tradycyjną jest forma zwracania się do odbiorcy *imię + patronim: Уважаемая Анна Андреевна!* Jeśli chodzi o język ukraiński, ta forma jest do tego czasu dyskusyjna. Forma zwracania się *imię + patronim* została zachowana w instytucjach edukacyjnych równolegle z formą *pan / pani: Шановний пане ректоре! / Шановний Володимире Олександровичу!*

W polskiej i ukraińskiej etykiecie są interesujące próby stworzenia trzeciego rodzaju zwracania się, coś pomiędzy formą *per Ty* a formą *per pan / pani*. M. Marcjanik nazywa ten rodzaj apelu „formą pani Ewo” [18, s. 47]. Ta forma nie jest w rzeczywistości polską czy ukraińską, lecz zapożyczona z kultury anglojęzycznej, zachowując jednocześnie swój indyktor zerowy w polskim i ukraińskim uzusie. A. Werzbicka podkreśla: „Imię oznacza nieformalne i przyjazne stosunki, ale nie przyjacielskie. Przyjaźń opiera się głównie na bliskich osobistych relacjach między komunikującymi się, a w języku angielskim jest brak środków wyrażania takich relacji” [21, s. 212-223].

W polskiej kulturze komunikacyjnej apel w asymetrycznej sytuacji uważany jest za znajomy. Ta forma odwołania jest zwykle stosowana we wspólnych polsko-amerykańskich firmach. Innym typem, tzw. Trzecią formą uprzejmości, na którą zwraca uwagę M. Marcjanik, „jest forma elipsy, zamiast *panie profesorze, panie doktorze, panie redaktorze* pojawiają się *profesorze, doktorze, redaktorze*, ale nie dotyczy to podobnych form kobiecych” [18, s. 49]. Ten rodzaj odwołania jest możliwy w nieformalnej sytuacji lub przy bliskiej znajomości rozmówców.

Wnioski. Gramatyczne indykatory zwracania się w systemie etykiety językowej charakteryzują się wyraźną specyfiką narodowo-kulturową, której znajomość jest ważnym elementem kompetencji komunikacyjnej nosicieli innych kultur i jest warunkiem udanej komunikacji międzynarodowej. Narodowo-kulturowe czynniki mają znaczący wpływ na elementy kodu językowego, a także na faktyczny przebieg komunikacji. Grzeczność jako kategoria narodowo-kulturowa dostosowuje zachowanie komunikacyjne ludzi i opiera się na następujących zasadach: zgodność z zasadami przyzwoitości, życzliwości, uczestnictwa, sugerowanie pomocy, szacunek partnera po komunikacji oraz szanowanie niezależności i możliwości wyboru.

Literatura:

1. Алпатов В. М. Категории вежливости в современном японском языке. Москва : Наука, 1978. 109 с.
2. Балакай А.Г. О русских обращениях. *Русская речь*. 2005. № 6. С. 84–87.
3. Бацевич Ф. С. Нариси з комунікативної лінгвістики. Львів : Вид-во центр Львів. нац. ун-ту, 2003. 247 с.
4. Білоус М. «Заговори, щоб я тебе побачив» : Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити / за ред. О. Сербенської. Львів, 1994. 152 с.
5. Етимологічний словник української мови: У 7 т. / редкол. О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. Київ : Наук. думка, 2012. Т. 6 : У – Я / уклад. Г. П. Півторак та ін. 568 с.

6. Журавльова Н. М. Поетика української епістолярної ввічливості XIX – початку XX століття. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2012 . 548 с.
7. Кронгауз М. А. Обращение как способ моделирования коммуникативного пространства. *Логический анализ языка. Образ человека в культуре и языке* / ред. Н. Д. Арутюнова. М., 1999. С. 124–134.
8. Ларина Т. В. Категория вежливости и стиль коммуникации. Сопоставление английских и русских лингвокультурных традиций. Москва : Рукописные памятники Древ. Руси, 2009. 512 с.
9. Миронюк О. М. Історія українського мовного етикету. Звертання. Київ: Логос, 2006. 167 с.
10. Попова З. Д., Стернин И. А. Семантико-когнитивный анализ языка. Воронеж, 2006. 226 с.
11. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. Москва : Прогресс, 1986. Т. 1. 576 с.
12. Alba-Juez L. On the Impoliteness of Some Politeness Strategies: a Study and Comparison of Some Pragmatic Markers of Impoliteness in British and American English, Peninsular Spanish and Argentinian Spanish. *Studies in Intercultural, Cognitive and Social Pragmatics*. – Cambridge Scholars Publishing, 2007. P. 37–56.
13. Blum-Kulka S. Pragmatyka dyskursu. *Dyskurs jako struktura i proces* / pod. red. Teun A. van Dijk. Warszawa : Wydawnictwo naukowe PWN, 2001. S. 214–241.
14. Brown P., Levison S. Politeness : Some Universals in Language. Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1987. 345 p.
15. Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa : Wiedza Powszechna, 1989. 805 s.
16. Leech G. N. Principles of Pragmatics. London ; New York : Longman, 1983. 250 p.

17. Mały słownik zaginionej polszczyzny / pod. red. F. Wysockiej ; opr. E. Deptuchowa, M. Frodyma, L. Szelachowska-Winiarzowa, F. Wysocka. Kraków : Instytut Języka Polskiego PAN, 2003. 397 s.

18. Marcjanik M. Grzeczność w komunikacji językowej. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007. 166 s.

19. Ożóg K. Zwroty grzecznościowe współczesnej Polszczyzny mówionej (na materiale języka mówionego mieszkańców Krakowa). *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego CM XIII. Prace Językoznawcze*. Zeszyt 98. Kraków, 1990. 92 s.

20. Sifianou M. Politeness Phenomena in England and Greece: A Cross-cultural Comparison. Oxford, 1992. 254 p.

21. Wierzbicka A. Język – umysł – kultura / pod red. Jerzego Bartmińskiego. Warszawa : PWN, 1999. 593 s.

Bolotnikova A.A.

Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University

Lotosh M.

The Centre for the Development of Polish Education Abroad

CATEGORY OF POLITENESS

IN THE ASPECTS OF INTERNATIONAL COMMUNICATION

Summary. The article describes the category of politeness in terms of international communication. It has been found out that politeness is a communicative-pragmatic category intended to regulate the communication process and to promote the formation of harmonious, benevolent and parity relationships with the help of specific linguistic means. The features of communicative-pragmatic category of politeness have been explained and described. It has been found out that politeness is realized through a complex system of strategies and tactics aimed at achieving effective communication. The national-cultural specificity of the politeness category has been outlined.

Key words: category of politeness, international communication, communicative strategy, communicative tactics, language indicators.